

FEVZIJEVA FILOZOFIJA ¹

Sufijska duhovnost!

Milivoj Malić

Doktor Univerziteta u Parizu

Diplomirao na Državnoj školi živih orijentalnih jezika u Parizu

Kada smo se pozabavili sadržajem *Bulbulistana*, ugledali smo čitav jedan svijet ideja i osjećanja koji se, izgleda, svi vrte oko vrhovnog načela: *Duhovni život jedina je stvarnost dostojna da se njome bavimo.*

Pa ipak, ovome djelu ne manjka ni razmišljanja čisto materijalističke prirode, kao što ćemo vidjeti u daljnjem izlaganju: ali ta su razmišljanja tu samo da, na neki način, posluže kao opipljiva osnova psihološkim, moralnim, političkim ili mističnim poukama kojima nas autor neprestano obasipa.

Riječ je, dakle, o jednoj čitavoj duhovnoj filozofiji koju Fevzi razvija kroz niz podataka koji nam donose karakter, običaje i senzibilitet svojstvene dvjema skupinama naroda među kojima se *Bulbulistan* čini kao sagrađeni most: Turko-Perzijanaca s jedne strane, i Jugoslavena iz Bosne i Hercegovine i iz Turske Hrvatske s druge: s jedne strane Iran, a s druge muslimani Balkana.

¹ Odjeljak iz djela Milovoja Mirze Malića preuzet iz *Bulbulistan šejha Fevzija Mostarca Hercegovačkog pjesnika koji je pisao na perzijskom jeziku*, Knjižara L. RODSTEIN, 17, Rue Cujas, PARIS (V^e), 1935. (Oprema teksta redakcijska)

Pokušat ćemo analizirati i definirati, pozivajući se na sadržaj djela, tu psihologiju, taj moral, tu sociologiju, tu politiku i tu muziku, koji se izražavaju kroz mnoge alegorijske, anegdotske, simboličke ili izravne načine tokom svih šest Bašči u *Bulbulistanu*.

Poduhvat nije lahak jer racionalne podjele u izlaganju misli nikada nisu bile na cijeni kod istočnjačkih autora koji se, izgleda, naročito pribojavaju pretjerane jezgrovitosti i pretjerane jasnoće; ne treba zaboraviti da je, po mišljenju samog Fevzija, kriterij književne vrijednosti neke pjesme njen stepen dvosmislenosti (*Bašča četvrta, Pojedivosti 4, 5 i 6*). Ovi se fini i istančani umovi vole lukavo i otmjeno nositi kako s osjećajima tako i s idejama. Dvostruki smisao oduševljava ih do te mjere da bi smatrali barbarskim da se sistematski opredjeljuju za jedan od tih dvaju smislova; i mrska im je gruba jasnoća kartezijske analize.

U drugu ruku, kako bi se moglo i očekivati od nekoga čijim poimanjem upravlja nezasiti misticizam da uzima u obzir samo mogućnost jednog razgraničenja između psihologije, morala, sociologije, politike i religije? U mističkoj kontemplaciji koja nije ništa drugo do hipnoza u hroničnim oblicima, sve granice brišu se unutar osjećanja i misli; sve proturiječnosti nestaju, sve se stapa, sve se ujedinjuje. Dakle, nemojmo biti previše skloni da upućujemo zamjerke našem pjesniku sa stanovišta mirne logike slobodnog duha: to bi značilo da zaboravljamo da je on, prije svega, veliki mistik.

Nećemo se, dakle, ni najmanje začuditi što on nije napisao svoj *Bulbulistan* kao neki traktat o umijeću življenja prema sufijskim načelima kao ni izvjesnim prividnim proturiječnostima u njegovoj misli kada budemo pokušali uspostaviti teorijske veze između mase savjeta i pouka na koje nailazimo posvuda u Fevzijevu djelu, navedenih redom koji bi se možda mogao opravdati s gledišta mistike, ali zasigurno ne s gledišta stroge logike.

Znači, mi ćemo grupisati psihološka, moralna, socijalna i politička razmišljanja autora, a da pritom ne obraćamo pažnju na redosljed kojim su ta razmišljanja iznesena u *Bulbulistanu*, a još manje na podjelu djela na šest bašči. Jedino tako možemo sačiniti potpunu sliku autorovih misli i osjećaja, njegova temperamenta, karaktera, težnji i sklonosti te odrediti kroz njegovu ličnost i ličnost tog bosanskog naroda, čiji je bio jedan od najistaknutijih predstavnika.

Može se reći da nam *Bulbulistan*, prije svega, želi ponuditi takvo životno pravilo koje može riješiti sve probleme koje mogu donijeti individualna egzistencija i društveni život.

Ali, kako ne postoji niti jedan takav problem u nizu problema koji se u praktičnom životu ne pojavljuju vrlo materijalno i jasno opipljivo, može se *a priori* predvidjeti način na koji će ih spiritualizam, kao što je Fevzijeve, pokušati riješiti: tako što će ih kratko i jasno ukinuti.

Prije nego što razmotrimo u kojoj mu je mjeri to pošlo za rukom, iznesimo najprije veoma važnu tvrdnju koja će se u nastavku ukazati u svoj svojoj važnosti: među ljudima koji ga okružuju, kao što smo na to već ukazali u uvodu, Fevzi pravi samo jednu, elementarnu razliku između mase onih koji su mu dragi i neznatne manjine onih koje prezire ili kojih se boji. Međutim, i u njegovo doba, kao i u svim drugim epohama, postojale su kaste ugnjetača i narod ugnjetenih. Ali, Fevzi to uopće nije primijetio i ni na pamet mu nije padalo da sistematski staje na stranu jednih protiv drugih. On mrzi ili voli sebi slične s jednog sasvim drugoga gledišta: ne obraća pažnju na rang ili klasu; dijeli ih prema njihovoj sposobnosti odricanja ili prema njihovu stepenu egoizma. Uzdiže jedno, vrhovnu vrlinu i ključ svih vrlina, a u isti mah i ključ od Dženeta; osuđuje drugo, grijeh koji u sebi sažima i sadrži sve grijehe i nepopravljivo vas vodi u Džehenem. Naprimjer, Fevzi smatra sasvim normalnim da tiranin zaslužuje otići na Nebo ako njegova tiranija nije proizvod egoizma (strana 10), a nasuprot tome, nesretnik i bijednik, po njemu, ne mogu se nadati drugom izlazu iz svoje nesreće ili bijede nego Džehenemu, ako u sebi ne pronađu snagu odricanja koja im je neophodna da čitava života podnose svoju nevolju i to s blagoslovom na usnama (strana 6).

Teorija odricanja, dakle, ključni je element čitavog Fevzijeve morala. I autor ne osjeća potrebu da nam jasno ukaže na nužnost tog sistematskog odricanja jer ono počiva na načelu da je najviša mudrost ustvari mistička kontemplacija: da bi se kontempliralo, potrebno je prestati djelovati, željeti, patiti: jednom riječju, prestati živjeti, u onom smislu u kojem ga shvata bezbožnik, te pobjeći izvan života i njegovih zasjeda u svim oblicima koje može poprimiti odricanje.

To je zlatno pravilo kojim naš autor namjerava riješiti sve ovozemaljske probleme prije nego što se s njima uopće i suoči; ne preostaje nam ništa drugo nego da mu ih postavimo jedan za drugim i da potražimo u njegovu *Bulbulistanu* odgovore koje bi nam dao dok je bio živ.

Treba li uživati u životu? “Dobro se toga čuvajte, kaže nam Fevzi. Bježite od ljubavi. Bježite od bogatstva. Bježite od moći. Bježite i od nauke! I konačno i nadasve, bježite od odvratne životne borbe. Ali, učitelju, usprotiviti će se još uvijek neuvjereni učenik, lijepo su to stvari: ljubav, bogatstvo, moć, nauka, i Vi sami to kažete.”

I zaista, u četvrtoj *Bašči*, Fevzi citira pjesnike koje pušta da pjevaju ode ljubavi. Evo šta o tome kaže Derviš-paša: “Ako mi je mila ljepota zavodljivica, nije čudo — Kakav je čovjek što za lijepo lice život ne bi dao?” I još: “Ako ona ljepotica čempresova stasa dolaskom počasti moju kuću — U čast njezina dolaska i ovaj i onaj svijet žrtvovat ću.”²

Istina je da nas je citat Baki-efendije najprije držao na oprezu: “Baki, ne veži srce za šiške ljepotica kose valovite — Jer će do ludila dovesti i osramotiti te!”*

Ali, zar je bitan bol koju osjećaš zbog one koju voliš, odgovara pjesnik Husrev-paša.

Pjesma: “Srce mi je u zaljubljenost prognano, još prognanije bilo — Tijelo mi od poniženosti jadno, još jasnije bilo. Kolike prijetvornosti u snažnom nasrtaju tog valovitog solufa — Lijući krv neznanih oko tvoje još pretvornije bilo. Srce mi od tuge na sto komada iskida se, i to tako da nikad ne povrati se — Ako je draga zbog toga radosna, Gospodaru, još iskidanije bilo. Pošto je Husrev s dva vlažna oka na krivnju navikao — Okrilje njegovo od suza čistih ljudi uvijek vlažno bilo.”*

A Futuhi dodaje, kako se oduprijeti svemoći ljubavi? “Avaj, taj njen zanosni pogled pijani — Odjednom bogobojznost i suzdržljivost razori. Srce što temelj mu je od tuge zbog ljubavi za tebe — Kad bi zbog objeda nedostojnih slomilo se. Radostan sam jer od bujice mojih suza — Skršiš se vrata i zidovi tužne kuće bitka. Futuhi pijan je od pehara ljubavi — Od vrča želje slomljenog o glave nedostojnih.”*

Na kraju, kako podnijeti groznu tugu zbog ristanaka, pita Azeri:

Gazel: “Mada je vino strpljenja, o srce moje, gorko i vrlo neugodno, gorčina dana ristanaka još je gorča. Osjetio sam ristanak s prijateljicama: to je slika Džehennema. Da me Bog toga sačuva! šta govorim, varam se, Džehennem je slika tog ristanaka! Dokad ćeš me plašiti strašnom zbiljom Sudnjeg dana? Po našem mišljenju, Sudnji dan je dan u kojem kažemo

² Napomena prevodioca. Prijevodi sa znakom * preuzeti su iz *Kritičkog izdanja djela Perivoj slavuja (Bolbolestan) autora Fevzija Mostarca* Namira Karahalilovića, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2014.

zbogom prijateljicama. Dok traje sreća sjedinjenja s tvojom prijateljicom, ne vjeruj da ćeš se sačuvati od napada rastanka. Kada vrijeme pruži meda, u njega doda i otrova? O, Azeri, Sudnji dan u društvu prijateljica draži je od Dženneta. Kad je prijatelj rastavljen od svoje prijateljice, onda je to Sudnji dan.”

Ako Fevzi dopušta da pjesnici koje citira u četvrtoj *Bašči* svog *Bulbulistana* postave ova pitanja i ako ih možemo naći i na drugim mjestima u njegovu djelu, onda je vjerovatno da ih je naš autor morao postaviti samom sebi i to ne samo jednom; i evo ga kako je na njih svaki put odgovorio: “Zatvori oči”.³ Pri pogledu na žene, njihovu kosu i njihove čari, kao i pri pogledu na sva zadovoljstva i sva dobra ovoga svijeta, kontemplacija ovozemaljskih dobara opasna je za mudraca; neka se povuče u osamu planine, usred divlje prirode, ili, ako je već osuđen da živi u svijetu, tom prezira vrijednom zatvoru, neka dobro povede računa da u njega što manje gleda. Uostalom, neka ubijedi sam sebe da profana ljubav nije ništa drugo do greška, kao što je to pokazao mudri Platon. Kroz nesavršeno i promjenjivo stvorenje, zaljubljenik teži izvanljudskom savršenstvu a da to ni ne zna. Upravo tako i kaže i Hijali, koga citira Fevzi: “Svako na svom jeziku izražava ljubav koju ima prema Tebi (Bože), zaljubljenik svojim tužnim pjesmama, a muzičar svojim melodijama.”

Dakle, Fevzijevo ponašanje pred ljubavlju jedno je od najjasnijih: mudri bijeg kojim se unaprijed štiti čini mu se jedini pogodan za borbu s tim zlom kojem lijeka nema; a on nam citira te *bludne* pjesnike samo da bi nas pozvao u bijeg pred ljepoticama prije nego što bude prekasno.

Kamo bježati? Gdje naći utočište?

U osamljivanju ili u vinu? Barem to nam savjetuje kroz riječi koje stavlja u usta Derviš-paši:

Pjesma: “Dođi, jer prolazak harabatom svijet je za sebe — svijet je za sebe — Kakav li lijep zrak ima, i zemlju bez tuge. Ne spuštaj čašu jer spram klimavog temelja svijeta — Mejhana čvrstu podlogu i temelj ima.”*

A o Rušdiju:

³ Razmišljanja koja je Sa'di preuzeo iz Budina učenja: «Ako ne želiš nikome pokloniti svoje srce, zatvori oči!», str. 250, Đulistan, poređenje s ADASANAM: (ne gledaj). Budin odgovor jednom od svojih učenika koji ga je upitao: “Šta treba uraditi kada ugledamo lijepu ženu?”

Gazel: “Za mene nema prijatnijeg druga od čaše vina! Za mene nema bolje prijateljice od kćeri vinove loze! O, voljena, stavi na rane tvojih ranjenika mehlem svoga milovanja. O, nebesa! za ranu moga srca ne treba nikakav drugi mehlem.”

“O Rušdi, ako gledaš svemir kroz iskrivljeno staklo neba, vidiš na stotine kalufa koji se razlikuju jedni od drugih. Ali prinesi čašu vina i pogledaj u nju, tamo ćeš vidjeti jedan sasvim drugi svijet, jedan jedini svijet.”

Ovaj bijeg od mogućih patnji, kao od poniženja ili neuspjeha koje može zadati život, ono je što odlikuje Fevzijev stav; u vezi s tim, ne možemo ne pomisliti na skorašnju psihološku teoriju kojom nam bečki filozof Adler pokazuje kako neurotičari u svojoj neurozi traže pribježište u inferiornosti, izmišljenoj ili stvarnoj, koja im donosi neprekidne patnje. Kazali smo da je Fevzi bio sramežljiv i bolestan. Duboko je osjećao svoju inferiornost u odnosu na druge, smjelije i snažnije muškarce. Je li se mogao takmičiti s njima u trci za Ljubavlju, Bogatstvom, Moći? Nije. Koja mu je, onda, ostajala druga mogućnost da sebi stvori superiornost u odnosu na obične smrtnike, ako to nije bilo odricanje od svega onoga što su priželjkivali ostali koji su ga okruživali, odvažniji i jači? Svaka borba izgledala mu je odurna jer je ona mogla, kako je on mislio, samo potvrditi njegov poraz. Zbog straha od ljudi i da bi učinio samog sebe nesavladivim, napustio je, dakle, ovosvjetsko borilište i našao utočište u kraljevskom odricanju, našavši tako zaklon i od robovanja strastima i od tiranije jačih.

Tu doktrinu odricanja, kao neki univerzalni lijek, Fevzi suprotstavlja svim bolima duše i tijela. Je li tu riječ o ljubavi? Već znamo da joj uporno treba okretati leđa. Radi li se o bogatstvu? Od njega treba bježati još brže jer ako nam ljubav prijete ropstvom i izdajom, bogatstvo nas izlaže svim izopačenostima tijela i duha. Radi li se na koncu o moći? I za to je lijek bjekstvo: to ćemo vidjeti u vezi s društvenim i političkim koncepcijama autora.

Ali, ovdje se pojavljuje jedno zanimljivo ograničenje. Ako ne savjetuje mudrima materijalno bogatstvo i moć, Fevzi ni ne sanja da osudi svako bogatstvo i svaku moć direktno u ličnosti onih koji ih posjeduju. Dakle, neka se povlašteni ovog svijeta ni najmanje ne uznemiruju zbog svojih povlastica: Fevzijevo učenje njima ne nanosi ni najslabiju verbalnu štetu.

“U tom me trenu šejh pogleda i reče: ‘O, Asma’i, istjeraj iz srca tu nedostojnu misao. Bog, veliki je i uzvišen! mnoge milosti daruje. Ako si prijatelj s Njime, kakvu bi ti štetu mogla nanijeti raskoš, kao što nije ni Sulejmanu pejgamberu, mir njemu!’” “Ljudi istine ne boje se raskoši — No, u ljubavi za Njega baš to ih muči. Kad velikaš na oba svijeta ‘Siromaštvo je moj ponos’, reče — Drugim poniznim obaveza posta njegov put da slijede.”*

Pokazat ćemo kroz nekoliko citata pozajmljenih iz našeg prijevoda kako autor izražava i brani ovu doktrinu odricanja:

Svijet je pokvaren. Kako ga uopće želimo kada ga vidimo takvog kakav jeste? Ovo se objašnjava mitom o popljuvanoj halvi (strana 00) te Fevzi zaključuje:

“Kad bi Simorg kojem ništa ne treba poželio nečisti — On zna da je običaj lešinara crkotinu jesti.”

Svijet je zatvor za vjernika. “Kad bi ovom dunjaluku nižnjem — Srce poklonili obdareni umom; Vjerniku kakvu sve bol i tugu nanese — Kad bi bilo radosti u tom zatvoru sramote.”

Svijet je nepravedan. “Ne znam kako je to tako da su na ovome svijetu nadareni ljudi na posljednjem mjestu.”

Svijet je truho. Ovo je zaključak, grub ali tačan, koji se izdvaja iz Fevzijeve misli. Šta onda činiti s ovim svijetom kad već u njemu živimo? Promijeniti ga ili bježati? Fevzi je izabrao ovaj drugi stav koji mu se čini lakšim i nadasve jedino mogućim za vjernika: jer bila bi ludost zaželjeti se sukobiti s neumoljivošću Sudbine, a i zločinačka namjera poželjati dirnuti u Božije djelo pod izgovorom da nam se čini nesavršenim. Tako je On stvorio svijet, tako ga mi moramo podnositi: kao užasni zatvor gdje je uloga mudraca da pati u tišini. Ovdje nailazimo na *Dolinu suza*, teoriju zajedničku svim religijama.

“Mnogo li je ljudi istine u prikrajku svijeta — Kojima je dovoljna dronjava ponjava. Kad spoznaše tajne imetka i djece — Srž svoju im pokaza neiskvareno srce.”*

“U ovom ruševnom samostanu (na ovom dolje svijetu), znam samo za kult jedinog Boga. Kad me udari maljem svoje ljubavi, postadoh kao lopta koja se vrti i kotrlja. Ako tražiš od mene zlato i srebro, u mojim očima oni su toliko prezira vrijedni kao jalova zemlja. A ako me pitaš kako sam vezan za ovaj prljavi svijet, smatram da sam, ustvari, kao na dnu nekog zatvora u društvu s čistim Duhom. Donijeli su mi (poklonili) prijestolje na ovom svijetu. Strpljenje je moja kruna, a siromaštvo moja gozba.”

Neka se onda ni najmanje ne očekuje od mudraca da nastoji mijenjati svijet; i neka paraziti i lupeži koji ga zagađuju žive u *miru* (ako je moguće ovako se izraziti bez ironije) do krajnje kazne koja im je zajamčena na onom svijetu. Uloga mudraca ni najmanje se ne sastoji u tome da mijenja bilo šta: prije će biti da se on sam mora mijenjati, okrećući ka budućem svijetu svoju misao brižljivo odvojenu od ovosvjetskih stvari.

Mudrac se mora odreći borbe za život pošto se odriče svega materijalnog. Neko će na to reći da bi takvo odricanje mudraca moglo prebrzo odvesti u Džennet, ali i ovdje neupućeni pravi grešku; da li je ta borba za život istinski potrebna toliko koliko se misli, od trenutka u kojem se odriče svega što nije nužno potrebno da bi se opstalo među živima? Pogledajte, npr., ptice na nebu: ko njih hrani? Prose li one hranu koja im je svakodnevno potrebna? Dakle, ni najmanje se ne treba žalostiti zbog svoje hrane. Na istu tezu nailazimo i u *Đulistanu* (str. 334): “Tražio ti ili ne tražio hranu koja ti treba za dan, Bog će ti je poslati”, i u *Beharistanu* (str. 60): “Tvoj hljeb svagdašnji određen je za cijelu vječnost; dokada ćeš tratiti svoj trud, tražeći taj hljeb svagdašnji?”

Ustvari, čemu ulagati trud? Budući da je hrana za svaki dan našeg života određena za čitavu vječnost, naši naponi nikada neće dodati ni najmanji sastojak: niko ne može siliti svoju sudbinu.

“Trudio se ti ili ne, tvoja nafaka doći će ti, takav je božanski propis, porcija hrane koja ti je namijenjena od Prvog dana kada je svemu odlučena sudbina. I kako nijedna druga namirnica koju nije Bog rasporedio ne može dopasti onoga [koji je traži], čemu hiljade nastojanja i načina da dođeš do nje?”

I: “Kao što božansko određenje tvoje nafake stoji u kur’anskom ajetu: ‘Mi smo ti koji smo rasporedili (među njima njihov hljeb svagdašnji), a ona [tvoja dnevna opskrba] neće biti ni povećana ni umanjena, ona će ti stići’, tako kaže Gospodar. A ako ti ne vjeruješ da je Gospodar taj koji raspoređuje opskrbu, znači da si isključen sa svih puteva spasenja, o, ti koji poričeš dokaze!”

Zato i ne treba da siromašni dosađuju bogatima svojim stalnim moljakanjem: na neki način to bi bilo kao da vrijeđaju Boga, čija je funkcija upravo da zadovolji potrebe sirotinje, kao što zadovoljava potrebe ptica.

“Na kraju odosmo kod Ibrahima Havvasa da nešto zatražimo. Kad nas Ibrahim Havvas ugleda, reče: ‘Ono što ste došli da tražite, zna li

Bog za to?’ ‘Da, zna’, rekosmo. Reče: ‘Šutite! Stvorenjima [Njegovim] ne kazujte, i ni od kog osim od njega ne tražite!’“*

Stih: “Ne brini za svoju nafaku – Stići će što je zapisano na čelu. Osim Boga ništa ne traži ni od koga — Ima li iko darežljiviji od Njega.”*

Dakle, siromah se mora pomiriti sa sudbinom i strpljivo čekati da ga Božija volja izvuče iz te potrebe. Uostalom, dodaje Fevzi, ovo čekanje, samo ako je iskreno, nikad nije uzaludno; upravo to izražava riječima koje stavlja u usta mudrom Ibrahimu Havvasu:

“Onom ko izdrži tegobu siromaštva — Brže stigne nafaka iz skrivenog ćoška. Što ti je zapisano, ne sumnjaj, stići će — U mladosti i starosti snaga ti od Boga je. Nebeske su ptice ogledalo čovjekove nafake — Gledaj kako daje im nafaku što se kreće.”*

I: “Kad podmiriš potrebu na gozbi vidovitih — Ne tuguj zbog siromaštva, od tada bogat si. Ako spreman si služiti u predvorju derviša — Postao si, bez sumnje, vladar Prijestolja Kraljevstva Imetka.”*

Ovdje bismo mogli dodati mnoštvo navoda u kojima nam autor pokazuje mirenje sa sudbinom za koje stiže nagrada i to na najmaterijalniji mogući način: novcem, gozbama, opipljivim počastima. I zbog toga, ne možemo a da ne istaknemo izvjesnu proturiječnost između doktrine kontemplativnog odricanja i ovog insistiranja da nam se pokaže vrlina nagrađena najprije na ovom svijetu pa onda i na onom. To znači da gorka doktrina odricanja, ako i može dovesti u iskušenje askete, nema toliko mogućnosti da zavede obični, neumni narod koji se ne zna zadovoljiti apstrakcijama kao što ne može na taj narod primjenjivati moral koji mu neće dati nadu u neposredne nagrade. Kontemplacija ne hrani onoga koji joj se prepušta, premda to Fevzi tvrdi: (deveto čudo prve *Bašče*: svjetlost Božije pohvale hrani one koji kontempliraju), i kao što glad može pretvoriti u vuka čovjeka koji nije dovoljno obučen u asketizmu, dobro je, kada se govori običnom narodu a ne mudrima, insistirati na ideji da mirenje sa sudbinom uvijek biva nagrađeno; i da će siromah, ako čista srca prihvati svoje siromaštvo, na kraju neminovno postati bogat.

To upravo izražava drugo čudo prve *Bašče*: posredstvom oblutka koji je svjedočio njegovim molitvama, tu se šejhova iskrena pobožnost na kraju pretvara u lijepe, stvarne novčice.

Naravno da su ove metafore tu samo zbog mase neznalica i egoista koji ne mogu imati drugu predstavu bogatstva do bogatstva lihvara ili trgovaca: ali mudar čovjek dobro zna o kojem bogatstvu govori Fevzi kada ga obećava onima koji ga se budu odrekli: “Ne trpi neimaštinu i

neznanje na svijetu — Nauči o eliksiru što vodi savršenstvu; Bogatijim čini metenje trepavicama — Prašine iz predvorja Mulla Dželalija“* (prva *Bašča*, zaključak prvog čuda). Utom se shvata da se radi o *duhovnom* bogatstvu sposobnom da mijenja *grumen zemlje u dijamant i suhu koru hljeba u obilnu gozbu*. Ali naravno, ova mučna stvarnost sa svih strana omotava se prekrasnim parabolama bez kojih bi udarila kao o zid na vratima nekih umova koji još uvijek nisu stigli do uzvišenih stadija mistične kontemplacije.

Nesretniku koji se žali na svoju sudbinu Fevzi suprotstavlja smirenu pomirenost sa sudbinom pravednika ispruženog na svojoj staroj hasuri u nekom kraju svijeta i, kaže on, u tome je tajna istinske sreće, jer:

“Kamen crni u dragulj dragocjeni pretvara — Darežljivost sa sijela pronicljivih, tako to biva. Nije čudo od evlija, tako pokazalo se — Ako dragulje požele, da svuda po zemlji ih bude.”*

I dalje: “Šta čovjek istine poželi, a da je neostvarivo — Na ovome svijetu, i teško i lahko.»*

I ovdje bismo mogli dodati još navoda. Dovoljno je iz njih izvući glavnu ideju: povlačenje u sebe u mističnoj kontemplaciji može donijeti unutrašnja bogatstva koja u sebi sadrže i prevazilaze sva bogatstva na Zemlji. Stvar je u tome da se dosegne potrebni stepen misticizma u kontemplaciji.

Mi, dakle, vidimo da nas odricanje, daleko od toga da nam oduzima bogatstvo, nasuprot tome vodi prema višim dobrima nepristupačnim samim bogatašima. S druge strane, daleko od toga da nas vodi u nemoć, odricanje nas vodi pravo do apsolutne moći, moći koju možemo primijeniti na naše želje i naše strasti. I ovdje se naš Fevzi pridružuje učiteljima antičkog stoicizma: “Želiš li letjeti bez perja i krila — Moraš se srcem odreći prohtjeva. Odbaci sve ono što On nije — Tako se ide putem istine.»*

Mit o Abu Imranu Vačitiju zaista izražava da istinska ljudska snaga ni najmanje ne leži u fizičkoj snazi niti moći novca, već u vlasti koja se može steći nad samim sobom odricanjem od svih strasti. Međutim, nikada se ne treba hvaliti kako smo na tom polju postigli najviše savršenstvo: o tome govori čudo Jusufa Širvanija, koji se pravio da daje pouke iz asketizma a on sam se nije mogao riješiti svoje velike sklonosti ka uživanju u narovima: “Ne razmeći se odricanjem od strasti — Da bi je se odreklo, valja silno tugovati. Drvetu želja iz srca lahko nije — Išcupati korijen, plod i lišće.”*

Fevzijevo sufijsko učenje uzdiže ne samo odricanje od ovozemaljskih dobara: Ljubavi, Novca, Moći, nego i potpuno istrebljenje želja koje bi u nama mogle ostati, ali uz ovo ograničenje koje je, vjerovatno, veoma prijatno onima obdarenim bogatstvom ili moći, da apsolutno nije neophodno lišiti se svoje moći ili bogatstva da bi se postalo istinskim mudracem i pravednikom: kao dokaz tome, duž čitavog svog djela autor navodi brojne, u tom smislu, povlaštene osobe i primjere njihovih raznih zasluga.

Ali, idući još dalje u svom učenju o ogoljavanju duša od svega što mogu sadržavati od ovozemaljskog, Fevzi se još jednom pridružuje zajedničkoj crti svih religijskih dogmi, tako što zdušno napada svaku nauku koja ponizno ne priznaje svoju beznačajnost i taštinu. Kaže nam: “Kada Bog želi propast svoga roba, koristi se trima metodama... (str. 70)... a jedna od tih metoda jeste da mu da nauku!”

Pa ipak, Fevzi, kao obrazovan čovjek, vjeruje u nauku, ali isključivo u onu koja može pružiti istinsku sreću moralnom savršenstvu:

“*Evo prve kategorije*: to su oni koji znaju [i] znaju da znaju; oni su učenjaci. Njihovi sljedbenici budite i od njih se ne udaljavajte, jer je velikaš na oba svijeta rekao: ‘Učenjaci su povjerenici poslanikâ kod robova Svevišnjeg Boga’.”*

“*Distih*: Učenjaci robovima Božijim — Vodiči postaše k vrlinama nebrojenim.”*

Uz tako shvaćenu nauku, Fevzi vjeruje u misiju *znalca* (u latinskom smislu riječi *sapiens*) na ovom svijetu:

“Neznalice su na svijetu poput slijepca sa štapom — Za loše i dobro ne znaju, samo idu tragom.”*

“Tražiš li vodu života, u znanju i spoznaji traži je — Ko god jednu kap popije, vječni život pronade. Spasi se tmine neznanja, stigne do ljudi upute — Ravan Hidru postane, dušu iznova pronade.”*

Uostalom, u legendi koju nam priča na 66. strani o sinovima Izraela, Fevzi se jako trudi da nam potanko objasni šta on smatra naukom koja nije ništa drugo do moralno umijeće postizanja sreće kroz praktičnu primjenu asketizma povezanu s praksom duhovnog povlačenja iz svijeta i apsolutne iskrenosti.

Ove ideje o nauci bile su široko rasprostranjene među učenjacima njegova doba i ranijih epoha. Tako na njih ponovo nailazimo u *Beharistanu* i *Đulistanu*; evo najprije dijela koji se tiče potrebe stavljanja nauke u službu moralnog uzdizanja:

(*Beharistan*, str. 65): “Dobro je da znaš sve što se može znati i da potom primjenjuješ u praksi sve što znaš”, i str. 67: “Onda kad budeš posjedovao potrebno znanje, misli samo na to kako da primijeniš u praksi ono što to znanje zahtijeva.”

I na kraju *Đulistana*: “Dva su čovjeka umrla sa žaljenjem: onaj koji je imao a nije u tome uživao; onaj koji je znao a nije korisno upotrijebio svoje znanje.”

Isto tako (*Đulistan*, str. 311): “Dva čovjeka beskorisno su se mučila i uzalud trudila: prvi – onaj koji je sakupljao novac a nije u njemu uživao i drugi – onaj koji je sakupljao znanje i nije ga primjenjivao.” te str. 336: “Učenjak koji ne čini dobra djela drvo je bez ploda.”

Stihovi iz *Bulbulistana*: “Znanje prvih i posljednjih kap je jedna mala — Iz onog Mora Širokog što mu nema kraja”* (str. 24) podsjećaju nas na lijepe Zamahšerijeve stihove: “Al-jununu funun walfununu junun... (Postoji više vrsta ludila i sama nauka je jedna od njih). Zadovolji se jednom jedinstvenom naukom. Istina, sve ostale grane znanja izgledaju zavodljivo, ali nisu ništa drugo do prepreka. One privlače tvoje srce a samo su uzrok kašnjenja.” LVI, str. 124.

Po Fevziju, kao i po mišljenju njegovih preteča u sufizmu, mudrac ne smije, dakle, posmatrati nauku drugačije nego kao sredstvo za učenje *Alhemije savršenstva*. Čim se udalji od tog cilja ili ga zanemari, čak i nenamjerno, ona postaje predmet osude, mržnje i, kao što su govorili srednjovjekovni inkvizitori, *dostojna lomače*.

Da završimo s doktrinom življenja mudraca kakva je iznesena u *Bulbulistanu*, ostaje nam samo da potanko objasnimo kakav stav mudrac treba zauzeti prema svijetu u odnosu na kraljeve, vlastodršce i ostale tirane.

I ovdje se pojavljuju proturiječja u Fevzijevoj misli. S jedne strane, njegova strast za iskrenošću vodi ga ka tome da skreše istinu u lice kraljevima,⁴ što naročito izražava mit o šejhu Haririju (*Bašča prva*, 13.

⁴ Savjetuje *izbjegavanje društva moćnih i traženja spasa od zasjeda tiranskih kraljeva*, str. 25: “Drug: ne družbovati s kraljevima zulumćarima jer oni nisu prijatelji učenjacima i duhovnim putnicima.” Uporedite *Beharistan*, str. 58: “Sustegni se od društva moćnika jer kada se tvoje srce veže za njih, prihvatio si nekog drugog gospodara, a ne Boga” i str. 8: “Ako se od vladarskih spletki može spasiti – to moguće je samo po Božijoj milosti.” Uporedite *Beharistan*, str. 7: “Ne uznosi se previsoko iz dvora u susjedstvu monarhovom”, i Nizamulmulk: *Siyasset-Nameh* (str. 84, prijevod Schefer): “Sufyan Thaweri tvrdi da je najbolji od svih vladara onaj koji revnosno posjećuje ljude od nauke, a da

čudo); s druge strane, mudri oprez savjetuje mu da bježi od njih kao od kuge. Satrapi i sultani, paše ili monarsi, kraljevići i guverneri, sva ta lukava i krvožedna bagra ne govori mu ništa dobro. Trebalo bi biti lud, misli on, pa se pouzdati u prolaznu naklonost tih uznemirujućih ličnosti. Ali, niti jednog trena Fevziju ne pada na pamet da s istim prezirom i užasavanjem gleda na sve despote na Zemlji. Čak je i siguran da mu se despotizam čini jedinim zamislivim ustrojstvom: ali želio bi da taj despot bude *prosvijetljen* i da zasigurno misli, kao Platon, da bi sufije trebali biti kraljevi ili da bi kraljevi trebali pohađati sufijsku školu. Uostalom, već smo ranije i rekli da su iranofoni učeni ljudi imali običaj periodično posvetiti svojim monarsima pokoju oveću raspravu o umijeću upravljanja državom. U tim kompilacijama koje su bile teške za varenje, brojne maksime, upute, aforizmi, čudesa, parabole i poučne priče isplivavale su na površinu okeana istočnjačkih ulagivanja. Ništa slično ne nalazimo u Fevzijevu djelu: kada dodjeljuje svoje pohvale nekom suverenu, on stvarno vjeruje u njegove srčane i umne kvalitete; ali, s druge strane, ne šteti ga ni prijekora ako smatra da ih zaslužuje; i mnogo značajnih pojedinosti podsjeća nas da on nema pretjeranih iluzija o moralnosti nekih velikih ličnosti: takva je i priča o policijskom prefektu koji se na svoj način borio protiv prostitucije tako što je lično od prostitutki ubirao porez na njihov promet (str. 63). Jednako osuđuje i žestoko napada gramzivost i nepoštenje pravnika (str. 81), a posebno nepravdu, proizvoljnost i kriminalno hiroviti karakter nekih vlastodržaca.

Međutim, kad se Fevzi povuče u svoju kulu od slonovače, on to radi da bi se što prije predano vratio svojoj kontemplaciji. Skrenuo je pažnju na zlo te ostavlja Svemogućem da se za to pobrine i ne dopušta sebi čak ni prijedlog. Štaviše, kad nam iznosi priču o odurnom političkom zločinu, kao što je tragedija Barmakida, to radi samo da bi je usput nehajno objasnio: "I kao što to već bude kada se kugla zakotrlja..." Uprkos svom osjećajnom srcu, Fevzi ni ne sanja da se pretjerano pobuni niti da se sažali. Ubistva, zločini, krvava osvajanja, imperijalizam monarha (str. 75), zakon jačeg nametnut mačem i ognjem, zar sve to ne spada u prirodni i neminovni poredak stvari? Zašto bi mudrac strahovao od tih periodičnih pustošenja i razaranja više od svih ostalih nevolja kad,

je najlošiji doktor onaj koji živi u društvu vladara."

Drugi Fevzijev citat, str. 42: "Kako se mudar čovjek smije uzdati u naklonost kraljeva? Naklonost i ljutnja kralja sestre su blizanke i vezane su jedna za drugu."

uostalom, to njega ne može ni doticati jer je on, po definiciji, odvojen od materijalnog svijeta?

Zbog toga je zalud tražiti u Fevzijevo djelu najmanji trag pobune niti čak kivnosti protiv tlačenja tirana i njihove ljubavi prema ratu; i u vezi s ovim, potpuno odricanje odlikuje njegov stav prema društvenim i političkim problemima: nijednog trena on ne nalazi za ljudsko društvo drugo moguće poboljšanje od odricanja od svega i obožavanja Boga. Mudrac se smije baviti nesavršenostima svijeta samo da bi naučio kako da ih prezre i zamrzi; ali nikad ne smije pokušati da ga popravi: ne popravlja se ono što je truhlo... a uostalom, svijet je takav kakav treba biti određenjem Sudbine i sva udružena nastojanja svih ljudi zajedno ne bi tu mogla ni za zehru ništa promijeniti. I tako doktrina fatalizma⁵ pruža snažnu podršku doktrini odricanja kako bi se u svijetu održao i učvrstio društveni, ekonomski i politički *status quo*. Obožavanje i kontemplacija prije svega predstavljaju odsustvo djelovanja: to je funkcija na koju se ograničavaju mudraci dok monarsi, ratnici i pljačkaši množe svoje aktivnosti koje su sve samo nisu kontemplativne.

Šta treba misliti o toj sufijskoj doktrini po kojoj se vrhovna mudrost sastoji u tome da svako za sebe bježi od izopačenosti, nepravednosti, zločina i pošasti svijeta i povlači se u osamu kako bi dosegao mističko ushićenje u *proždirućem plamenu* obožavanja Boga?

⁵ Fevzi razvija vjerovanje u Sudbinu i neizbježnost Sudbine, Predodređenje, koje upravlja svime, vjerovanje koje se duboko ukorijenilo u dušu čitavog slavenskog naroda, ali se naročito jako primilo kod bosanskih muslimana. Ovo je vjerovanje izraženo i u poglavlju III *Dulistana*: Çayyad bi ruzi der Dijle mâhi negired u mâhi be ajal ber khushki nemired (str. 18) "Ribar kome to nije predoređeno neće uloviti ribu u Tigrisu, a riba čiji čas smrti nije kucnuo, neće umrijeti ni na suhom." Ali, izvor tog vjerovanja u Sudbinu pogrešno se pripisuje islamu. "Sva svjedočanstva Svetog pisma bore se protiv slobodnog rasuđivanja", piše moćni osnivač reforme (Luther). "Ta su svjedočanstva mnogobrojna ili, još bolje rečeno, takvo je Sveto pismo u cijelosti. Dakle, Muhamed se nije pokazao većim fatalistom u odnosu na osnivače kultova koji su mu prethodili." (Gustave Le Bon, *La civilisation arabe – Arapska civilizacija*, 1884, str. 108). Prisjetimo se na trenutak riječi Juliana otpadnika: "IDI TAMO KUDA TE ŽELI ODVESTI SUDBINA KOJA TE VODI! JER AKO JOJ SE ODUPIREŠ, NAŠTETIT ĆEŠ SAM SEBI, A OPET, VODIT ĆE TE ONAJ KOJI SVIME UPRAVLJA.» – Ipak, obratimo pažnju da vjerovanje u fatalizam nije pozajmilo od islama mračnu i krutu formu kalvinističke dogme. To je vjerovanje u islamu najprije potvrda bogobožnog mirenja s Božijim određenjem.

Najprije je potrebno istaknuti da se čitava ta doktrina zasniva na neminovnosti Sudbine: ono što je zapisano, ispunit će se i sve što se ispuni, bilo je oduvijek zapisano. Zbog toga je mudrac onaj koji odustaje od svake borbe, svakog nastojanja, svake želje, svake zebnje, čak svake misli i koji od materijalnog svijeta otima svoje tijelo i svoj um da bi ih poklonio Bogu. Zašto stoički ne podnositi boli i nevolje ovoga svijeta kad su, na koncu, neizbježne jer su *zapisane* i jer su jednako prolazne kao i naš život? Pritom, što se više odričemo, bolje se odričemo i bolje podnosimo te tegobe. Dakle, ako vjerno primjenjujemo sufijsku doktrinu odricanja kao pravilo ponašanja, možemo samo biti na dobitku, a nikako na gubitku: to je, upravo, i Pascalovo rezoniranje u vezi s argumentom opklade.

Ako se ovom konceptu mudrosti može uputiti pokoja zamjerka, onda je to zato što on nužno završava povlačenjem u sebe, potpunim gubitkom zanimanja za sve što je zajedničko ili društveno, kratko i jasno, povlačenjem izvan ljudskog roda u mistični razgovor jedan na jedan s Božanstvom. Na taj način nema direktnog rješavanja ni jednog životnog problema, već se sve gubi i nestaje u kontemplativnoj hipnozi: da bi živio sretan u svijetu, sufija ukida svijet.

Ali, ne može se zaniijekati da ova sufijska mudrost teži izvjesnoj svetosti duše tako što je pročišćava od svega što ne bi moglo zauzimati mjesto u neprekidnom hvalospjevu djela Božije milosti. I da bismo bolje razumjeli do koje je mjere duh žrtvovanja i odricanja kojeg može nadahnuti ova mudrost u suprotnosti s duhom koji oblikuju drugi moralni svjetonazori bliži gruboj ljudskoj stvarnosti, bit će dovoljno da ovdje damo nekoliko citata iz Sa'dijeva *Đulistana*:

Str. 74: *Distih*: "Ako želiš mir s neprijateljem, svaki put kad ti on iza leđa pripisuje nedostatke, hvali ga u njegovu prisustvu. Riječ na kraju izlazi iz usta čovjeka koji ti nanosi štetu. Ako ne želiš da ta riječ bude gorka, učini mu usta slatkim."

Str. 115: "Kad si u nevolji, ne prepuštaj se nemoći, zderi neprijateljima kožu, a prijateljima krznene ogrtač."

Str. 315: "Neka ti na pamet ne padne poštediti svog neprijatelja jer da je on jači, on tebe ne bi pošteditio."

"Udarite glavu zmije rukom svog neprijatelja i za vas će iz toga nužno izići neko dobro, jer ako je on pobjednik, zmija će biti ubijena, a ako je pobijeđeni, imat ćete jednog neprijatelja manje.»

Str. 59: “Dok je zlikovac utjecajan, pazi da mu se ne opireš ako nemaš oružja da se braniš. Budi miran dok mu sreća ne sveže ruku, a onda mu prospi mozak onako kako to žele tvoji prijatelji.”

Bostan, str. 71: “Poljubi ruku koju ne možeš ujesti; pomiluj neprijatelja kao što bi pomilovao prijatelja i sačekaj priliku da ga živog odereš.”

Otkud iznenadna suprotnost koja ne može a da se ne vidi između neobičnih Sa’dijevih uputa i onih kojima nas obasipa Fevzi?

Otuda što je Sa’di čovjek kome ni na kraj uma nije odricanje od ovozemaljskog života, od njegovih borbi i muka, ali i od njegovih pobjeda i radosti. Kao i Fevzi, on zna da je svijet loš, pokvaren, zao; ali uprkos tome, on želi u njemu uživati i za to vidi samo jedan mogući način: postati jednako zao kao zli, jednako pokvaren kao pokvareni, jednako premazan kao premazani. Ako ne želi odustati od svog dijela plijena na ovoj Zemlji, treba se boriti istim oružjem s lupežima koji žare i pale po njoj: takva je Sa’dijeva suština. Dakle, ne treba ni najmanje čuditi to što on razvija s ciničnom usrdnošću najcrnji jezuitizam, koji bi uostalom, barem se tako čini, pogrešno bilo doslovno shvatiti. Jer, Sa’di je veoma naklonjen duhovitom pretjerivanju misli kako bi je što bolje istaknuo: *Đulistan* predstavlja islamsku civilizaciju u svom punom procvatu, dok je *Bulbulistan* napisan u vrijeme njegove dekadencije u gradu smještenom na periferiji velikog Osmanskog carstva. Dakle, *Đulistan* je gordi proizvod velike, široko rasprostranjene civilizacije koja kreće ili misli da kreće u osvajanje svijeta, dok je *Bulbulistan* samo svijet uspomena, žaljenja, svijet *sevdaha*. Cijeli je *Bulbulistan* prožet strastvenom nostalgijom duše koja teži ljepoti, zadovoljstvu, savršenstvu, a da pritom dobro zna da one nisu moguće ni ostvarive na ovom donjem svijetu. *Đulistan* je, prvenstveno, djelo čovjeka duhovitosti razigrane do paradoksa, djelo u kojem skeptik bez po muke na svakom koraku nalazi protutežu ovih tvrdokornih poslovice koje se pretvaraju da daju kodeks ljudske mudrosti, a u biti je samo mumificiraju. No, to je također i djelo u kojem se nailazi na perzijski duh s ogradama od lukavosti i zazora kojima on voli biti okružen u svakom trenu. Neka se naši čitaoci prisjete onoga što smo rekli o Ketmanu, toj umjetnosti egoističnog zatvaranja svoje misli pred strancima; vidjet će, pa barem to bilo na osnovu onih nekoliko kratkih citata iz *Đulistana* koje smo upravo naveli, da je Sa’di istinski teoretičar tog oportunističkog, tog duha kompromisa, jednom riječju, tog licemjerja kojeg odana duša jednog Bosanca ne može podnijeti. Zato treba podsjetiti da Fevzi, taj novi Alceste, savjetuje udaljavanje,

osamljivanje, kao jedino sredstvo da se ne iznevjeri iskrenost; upravo u tom duhu *Ketmana*, tako raširenog u istočnjačkom svijetu da moramo uvidjeti da je on jedan od glavnih razloga mizantropije našeg autora, vjerovatno on želi *potražiti na Zemlji neko zabačeno mjesto na kojem je slobodno biti častan čovjek.*”

Bulbulistan je sve samo ne priručnik za svakodnevni život među lažima i zasjedama ovog svijeta; namjera mu je da bude samo djelo bogobožnosti, dugi hvalospjev obožavanju Boga. Ma kakvi bili izvori ovog misticizma, bilo da se radi o utočištu od svijeta koji je rijetko blag prema učenicima, ili pokušaj da se ničim izgradi sreća, ništa manje tačno nije da je njegov prvi rezultat to što nam pruža boljeg i čistijeg čovjeka u odnosu na sebi slične.

Prijevod s francuskog: Almira Drino